
Anmeldelser

Substansløs civilisation

Søren Mørch (red.): *Det europæiske hus*. Bd. 1, Søren Mørch: *Civilisationen*, Gyldendal 1991, 365 sider.

*

Gyldendals nye Europa-historie, *Det europæiske hus*, indledes med redaktøren Søren Mørchs personlige guide til den europæiske civilisation. Hvilket - og det er titlens mening og bogens overordnede perspektiv - ikke blot vil sige én civilisation blandt andre, men civilisationen slet og ret. "Civilisation betyder europæisk civilisation. Der er ikke nogen anden...". Dette citat af Mustafa Kemal Pasha - bedre kendt som Atatürk - angiver bogens overordnede refleksionsramme. Søren Mørchs holdning er noget i retning af det, Enzensberger allerede for ti år siden kaldte 'ufrivillig eurocentrisme' - en eurocentrisme der tager udgangspunkt i den paradoksale situation, at i takt med at vi selv opgiver eurocentrismen, går vores civilisation sin sejrsgang verden over. Det hjælper ikke, at vi er kulturrelativister, når de andre er eurocentrister. Derfor bliver Søren Mørchs indgang til det europæiske hus ikke bare spørgsmålet om, hvad den europæiske civilisation er, men hvad det er ved den, der har gjort den til civilisationen slet og ret.

Som alle intelligente Europa-kommentatorer i disse år afviser også Søren Mørch forestillingen om en europæisk essens, en fundamental kulturel identitet. Den fra Morin og Enzensberger velkendte chiasme,

der udnævner Europa til mangfoldighed i enheden og enhed i mangfoldigheden, er tydeligvis også på spil hos Søren Mørch. Men Morins og Enzensbergers besynderlige idé om en særlig europæisk mangfoldighed - en idé der er ved at blive Europa-diskussionens mantra, snart sagt på enhver tekno-krats læber - genfinder man ikke hos Søren Mørch. Hans pointe er, at den europæiske mangfoldighed ikke har udmærket sig ved at være særligt stor, men ved at være særligt konfliktuel, fordi Europa er et kontinent, der er for stort til at udgøre en enhed og for lille til, at dets dele kan lade hinanden være blot tilnærmelsesvis i fred. Intet tyder på, at det er muligt for imperier at udrydde mangfoldigheden (tænk blot på salig Sovjetunionen), men de kan hæmme konflikternes udfoldelsesmuligheder. Det er ikke sin iboende rigdom, men de imperiale ambitioners konsekvente fiasko Europa har at takke for sin succes. Det er f.eks. det, der udgør forskellen på den kinesiske og den europæiske civilisation. I et smukt eksempel fremhæver Søren Mørch, at kineserne samtidig med portugiserne (dvs. i første halvdel af det 15. århundrede) begyndte at sende skibe til Afrika, og at kineserne derfor i princippet godt kunne være nået frem til Portugal, før portugiserne nåede til Kina. De kinesiske ekspeditioner blev imidlertid opgivet, fordi imperiet valgte at samle kræfterne om at bekæmpe et mongolsk invasionsforsøg. Europa var tilsvarende truet af tyrkerne, men portugiserne følte sig på ingen måde kaldet til at forsvare kristenheden. De lod de andre europæere tage huggene og sejlede uanfægtet videre. Et imperium kan samle

---

Anmeldelser

---

kræfterne og styre udviklingen; en acephal civilisation er eksperimentel, den bevæger sig i mange og uforudsigelige retninger.

Dette er vel det nærmeste, Søren Mørch kommer en overordnet forklaring på den europæiske civilisations succes. Og selv dette er fremstillet langt mere entydigt, end det fremstilles i bogen selv. At den europæiske civilisation er blottet for substantiel enhed er et princip, der føres helt ned i bogens komposition og skrivestil. Søren Mørchs introduktion til det europæiske hus er klogt nok ikke en præsentation af en grundplan; læseren bliver i stedet ført rundt i huset, ser nogle af rummene og noget af det særprægede inventar - f.eks. alfabetet, romanen, fængslet, uret, relativitetsteorien og fremskridtet. Denne kompositionsform er både bogens styrke og svaghed. Det er dens styrke, fordi den detaljerede beskrivelse af enkeltfænomener - Rushdie-affæren, Wagners operaer, Versailles ikonografiske system - giver bogen selv noget af den europæiske civilisations brogethed. Men det er bogens svaghed, fordi det subtile spil mellem det særegne og det almene ikke altid fungerer. De overordnede pointer har en tendens til at drukne i de konkrete analysers detaljerigdom. Søren Mørch ved bedre end nogen, at den europæiske civilisation kun eksisterer som kontrasteffekt - kun i modstillingen til andre civilisationer. Ikke desto mindre er det netop en skarpere profilering af disse kontraster (og ikke mindst deres konsekvenser), man ofte savner. Der er masser af inspirerende iagttagelser, men det er langt fra altid, de finder sammen i klare pointer. Det er således en smule skuffende,

når man efter 20 sider med Wagner og Nietzsche når frem til følgende konklusion: "Men alligevel er der noget særligt, noget ganske særligt, over sådan en Wagner-forestilling. Måske havde Nietzsche alligevel ret i, at der sker en sammensmeltning af det apollinske og det dionysiske, sådan om jeg så må sige i det små, og hvis der ikke gør, så kan man med god vilje og måske navnlig, hvis man tænker over det i forvejen og mærker godt efter imens, måske alligevel opleve noget, der ligner."

Ikke desto mindre kan det lade sig gøre at trække nogle linjer gennem Søren Mørchs beskrivelser. Bogens mest interessante pointe - som (skønt også den mest er implicit) virkelig adskiller den fra traditionelle europæiske kulturhistorier - er, at det afgørende træk ved den europæiske civilisation ikke er den antikke arv, men tværtimod at vi har været i stand til at slippe af med den antikke arv. Udviklingen af den europæiske overlegenhed falder sammen med afviklingen af den græsk-jødiske kultur. I den forstand bliver sækulariseringen den europæiske civilisations afgørende bedrift; ikke blot Guds død, men den konsekvente underminering af alle overleverede autoriteter og evige værdier.

Det er i dette perspektiv, man kan placere en del af bogens analyser. I bogtrykkerkunsten - det vil sige med industrialiseringen af den skriftlighed, der siden grækerne har præget den europæiske civilisation - kan man f.eks. se begyndelsen til enden på middelalderens autoriteter. Fra da af var det at brænde kættere eller bøger kun en symbolsk handling, for deres skrifter kunne

---

Anmeldelser

---

genoptrykkes hurtigere, end de kunne brændes. Det var bl.a. derfor, det viste sig umuligt at standse Luther på samme måde, som kirken 100 år tidligere havde standset Jan Hus. Bogtrykkerkunsten skabte for første gang en viden, der var offentlig, tilgængelig for enhver der kunne læse; det skabte forudsætningen for oplysningen og blev enden på både envælden og kirken.

I realiteten var det også bogtrykkerkunsten, der gjorde en ende på den antikke litteraturs autoritet; for den skabte en ny litterær form, der var industriel, fremstillet med et massepublikum for øje - nemlig romanen, Europas litterære genre par excellence. Romanen er den første litterære genre, der er født uden sociale og legitimerende forpligtelser (man har forsøgt at give den det, men uden synderligt held). Den er, som Rushdie siger, ét menneskes idiosynkratiske vision; hvis man ikke kan lide den, må man ignorere den eller komme med sin egen vision. Denne romanens a-socialitet, dens afkobling fra et sæt af fælles værdier bliver i Søren Mørchs perpektiv baggrunden for balladen om Rushdies egen roman om de sataniske vers. Den europæiske civilisation hviler i høj grad på denne idé om, at intet er helligt - undtagen individets ret til at profanere alt. Det er dette, der er baggrunden for den spinkle og formaliserede solidaritet, der præger den vestlige civilisation; og det er denne sociale lethed, fraværet af en fælles moral, der forekommer andre mennesker ulidelig.

Også naturvidenskaben har som bekendt ydet sit bidrag til denne fortynding af den sociale mening. Ikke blot i den forstand, at

det er blevet stadigt sværere at få plads til Gud i et lovbundet men meningstomt, matematisk formaliseret verdensbillede. Søren Mørchs store metafor for det moderne Europa bliver opgøret med Aristoteles' bevægelseslære. Siden Newton er der ikke længere nogen ubevægede bevægere i den europæiske civilisation. Det er ikke længere hvilen, der er tingenes naturlige tilstand, det er bevægelsen. Siden da ser den europæiske civilisation ikke længere efter det permanente - Gud, idéerne, principperne, de evige værdier - bag overfladens foranderlighed. Vi har ophøjet forandringen til princip og har kastet os ud i en overfladens økonomi - en reklamebaseret produktionsmåde, så at sige - der har indbragt os en position som civilisationen slet og ret.

Denne pointe - at den europæiske civilisation har sejret, ikke fordi den er særligt dyb, men tværtimod fordi den er særligt overfladisk - er afgjort bogens *claim to fame*. Den har som sagt en stor polemisk værdi i forhold til traditionelle kulturhistorier, fordi det ikke er vores græsk-jødiske arvegods, men derimod vores befrielse fra dette arvegods, der kommer til at definere os som civilisation. Og denne polemiske værdi øges af, at Søren Mørchs rammefortælling tilhører den genre, som siden første verdenskrig har været den virkelig provokerende - og som vi er en del, der indtil for få år siden betragtede som stupid - nemlig kulturoptimismen. Vi har mistet alle indiskutable guder, værdier og traditioner; tilbage bliver kulturindustrien og naturvidenskaben - efter Søren Mørchs mening et godt bytte og en i bogstaveligste forstand

---

Anmeldelser

---

uimodståelig civilisation. Og kulturoptimismen er en genre, Søren Mørch behersker: "Vinter på den nordlige halvkugle. Morgen i Danmark. Klokken er 6. Det er buldrende mørkt, når vækkeuret ringer, men der er lys i kontakten, varmt og koldt rent vand i rørene, afløbene virker. Jeg kan ikke rigtig komme i tanke om, hvordan det kan være, at den europæiske kultur er i krise, eller hvorfor fremskridtstanken ikke længere er en god idé." Rent bortset fra det psykologisk besynderlige i, at fremskridtstanken melder sig ved lyden af vækkeuret, er det vanskeligt at være påvirket af Søren Mørchs komplet unostalgiske optimisme. Den europæiske civilisation er uden større dybde; den leverer ikke det store i hverken politisk, social eller religiøs mening. Men den har erstattet indtæring og disciplin med information og underholdning. Hvis den er blevet overfladisk, er den også blevet anti-autoritær. Det er blevet sværere at lade sig mobilisere for en sag; til gengæld er det blevet lettere at være tolerant. Ikke mange sociale utopier, til gengæld udbredelse af demokrati og respekt for menneskerettighederne. For Søren Mørch er dette alt i alt det bedste, menneskeheden hidtil har fundet på; og til dem, der ikke er enige, har han kun ét svar: "Tanker er todfri, og tiden vil vise, hvis regler der overlever."

Søren Christensen

"Et hus splidagtigt med sig selv"

Hélène Carrère d'Encausse: *De sovjetiske minoriteter*, Forum, Kbh. 1991, 267 sider (oversat af Elisabeth Ellekjær).

*

"Nationalfølelsen har vippet kommunismen over i de døde utopiers historie", skriver Hélène Carrère d'Encausse i det afsluttende kapitel af bogen *De sovjetiske minoriteter*. Forud er læseren blevet præsenteret for en simpelthen rædselsvækkende mængde af eksempler på etniske konflikter i Sovjetunionen. Kapitel for kapitel har Hélène Carrère d'Encausse - med et pokerfjæs, der kun forstærker den uhyggelige karakter af uløselighed, der præger stridighederne - oprullet det ene problem efter det andet, problemer, der hver især forekommer at kunne bringe ethvert imperium til at vakle. Og det er den konklusion d'Encausse må drage: det sovjetiske imperium er færdigt. Spørgsmålet er for d'Encausse udelukkende om det vil gå ned i et ocean af blod, eller om der i dette virvar kan gives noget så stilfærdigt som politiske kompromisser.

Bogen er skrevet før de seneste dramatiske begivenheder i Moskva, men netop fordi forfatteren allerede har afskrevet imperiet, er fremstillingen ikke overhalet af f.eks. augustkuppet. Tværtimod må man sige. Bogen er et fremragende værktøj til forståelsen af baggrunden for undergangen. Dertil kommer, at de etniske problemer ikke er løst alene ved et magtskifte.